

THEOLOGIA CRUCIS IN HET OUDE TESTAMENT

Inleiding

Onderstaande tekst bevat de schriftelijke neerslag van de presentatie die ik in het kader van het Friese Leerhuis 'de Olterterper Kring' heb mogen geven. Ik voel me zeer vereerd door die opdracht. Ik zie mij in een lijn van scribenten en sprekers, in wier schaduw ik niet kan staan. Ik heb de opdracht aanvaard in het besef dat ook mijn bijdrage een bijdrage kan zijn.

De voetnoten suggereren geen wetenschappelijke pretentie (ze onderbouwen niks), maar dienen ter verantwoording, nadere toelichting en suggesties voor verdere studie. Ze laten ook de beperktheid zien van een 'typische domineesbibliotheek', gebonden als ik was en ben aan de jaren waarin ik mee heb mogen doen. De mondelinge presentatie is niet identiek aan de schriftelijke neerslag, maar daar wel op gebaseerd en er – wiskundig gesproken – wel mee congruent. De lezer en hoorder oordele zelf.

Fries Leerhuis, Olterterperkring, 9 februari 2015, Joop Zuur

1. NIEUWE TESTAMENT?

Theologia crucis is theologie die begint bij het kruis van Jezus Christus. Niet in de ijle hoogte van Gods wezen en eigenschappen, ook niet in het drie- of meerdimensionale vlak waarop wij mensen elkaar overal in redelijkheid verstaan, maar bij het kruis van Jezus Christus, waar het handelen van God en dat van mensen bij elkaar komen, samenvallen, precies daar waar ze dwars tegen elkaar inlopen.¹ Daar wordt de werkelijkheid bloot gelegd, die wij zijn voor het aangezicht van God. Daar wordt de hefboom geplaatst, van waaruit een nieuwe geschiedenis kan beginnen, mag beginnen en moet beginnen.

Theologia crucis is evangelie als gericht en genade tegelijk. Kritisch en hoopgevend. Het kruis staat voor schande, vernedering, spot, smaad en hoon. Kruis wil zeggen: het is met jou gedaan. Voor jou geen levensmogelijkheden meer. Het evangelie leert ons de heerlijkheid van God te zoeken in de vernedering van het kruis. Dat is geen definitie, maar de manier om denken met leven te verbinden vanuit de verhalen van God met de mensen vanuit het Oude en Nieuwe Testament. En dat door de dood heen nieuw leven verwacht moet worden.

Op het eerste gezicht denken we derhalve misschien dat we voor de theologia crucis in het Nieuwe Testament moeten zijn. Immers daar, en niet in het Oude Testament wordt over het kruis van Christus gesproken. Wacht even. Luther heeft de theologia crucis ontwikkeld in zijn uitleg van de psalmen. Daar vond hij alles wat in het Nieuwe Testament staat voor kruis: vernedering, schande, God niet in de zichtbaarheid van de schittering van de te bouwen Sint Pieter, maar in de vernedering van het kruis. Het duurde tot de 20ste eeuw dat Luthers theologia crucis opnieuw werd ontdekt, en gestalte kreeg in het boek onder die titel van Walther von Loewenich uit 1929.² In de 20ste eeuw zijn Hans – Joachim Iwand en Dietrich Bonhoeffer voorbeelden van theologen die met het oog op hun tijd, de wereld van het Nazisme, en Bonhoeffer, sprekend over de mondige mens, ook naar de toekomst gekeken

¹ Vgl. E. van der Veer, *Cruciale verborgenheid. Een studie over de reikwijdte van Luthers theologia crucis*, Kampen 1992, 256 - 281

² Walther von Loewenich, *Luthers Theologia crucis*, München 1929 (vele herdrukken).

heeft. In de tweede helft van de 20ste eeuw heeft de theologia crucis ook wijder mondiaal betekenis gekregen.³

Het was de ontdekking van Luther: theologia crucis is niet een paragraaf uit een dogmatiek, bijvoorbeeld in de stadia van Christus' vernedering, maar zij is het voorteken van alle theologie, zoals Von Loewenicht heeft laten zien. Met J.T. Bakker kan worden gezegd: "Het kruis is hier van wezenlijke en beslissende betekenis, niet enkel in de leer van Christus' werk, maar evenzo in de karakterisering van de hele openbaring."⁴

Dus moeten we voor de theologia crucis niet slechts spitten in de bodem van het Nieuwe, maar ook al in het Oude Testament, Tenakh. De vraag die we stellen is: hoe wordt in Tenakh al duidelijk dat God zich vanwege zijn naam zo kwetsbaar maakt, dat Hij zijn bestaan op het spel kan zetten, en de schande verdraagt, de tegenkating, het verzet.

Vanavond zullen slechts een paar teksten onze aandacht kunnen krijgen.

2. HET AFDALEN VAN YHWH IN EXODUS 3

We wenden ons om te beginnen tot het verhaal van Mozes bij de brandende Sinaïdoorn,⁵ waar de godsnaam met de 4 letters wordt uitgelegd.

Allereerst omkringelen we het woordje 'afdalen' in vs. 8. Afdalen is geografisch en theologisch tegelijk. Om vanuit Israël naar Egypte te gaan, moet je afdalen. Gewoon omdat het lager ligt. Van Egypte naar Israël ga je op, omhoog. Pregnant wordt het woord afdalen, als het gaat om het dodenrijk: naar de sje'ol daal je af, Ps. 115, 17.

Aan de openbaring van de godsnaam gaan woorden vooraf, die de naam zelf invullen. Wie is Hij, die is die Hij is?⁶ Dat is Hij die present is in het midden van de Sinaïdoorn, als een vuur. Hij, van wie Israël al zo lang niks meer had vernomen, die een al te lange radiostilte in acht had genomen, Hij spreekt hier uit het midden van dat vuur van de Sinaïdoorn. God roept Mozes. Dat is kenmerkend voor deze God: Hij komt in de geschiedenis binnen door een mens te roepen. Dat begon met Abraham, en dat gaat hier verder met Mozes. En dat gaat door tot vandaag. Hij roept ons bij onze naam. Hij gaat geschiedenis maken, en betreft mensen, Abraham, Mozes, en ons. In dat kader maakt Hij zichzelf bekend: ik ben de God van je vader, Abraham, Izaäk en Jaqob. En dan volgt de tekst die cruciaal is in Tenakh: (ik citeer met een correctie de NB)

*gezien, gezien heb ik
de onderdrukking van mijn gemeente in Egypte;*

³ Cf. Mofokeng, *The Crucified among the Crossbearers*, Kampen 1978; Andreas Anangguru Yewangoe, *Theologia crucis in Asia. Asian Christian Views on Suffering in the Face of Overwhelming Poverty and Multifaceted Religiosity in Asia*, Amsterdam Studies in Theology VI, Amsterdam 1987

⁴ J.T. Bakker, *Coram Deo. Bijdrage tot het onderzoek naar de structuur van Luthers theologie*, Kampen z.j. (1956), 120.

⁵ Ik volg hier de vertaling van de Naardense bijbel; de vertaling 'braamstruik' is terecht algemeen verlaten. NBV en HSV spreken van 'doornstruik'. In het Hebreeuwse woord voor 'Sinaïdoorn' (has^enèh) kan wel een toespeling op de Sinay gehoord worden.

⁶ Recent in het Nederlandse taalgebied van belang: Cok den Hertog, *Het zonderlinge karakter van de Godsnaam, Literaire, psychoanalytische en theologische aspecten van het roepingsverhaal van Mozes (Exod. 2, 23 – 4, 17)*, Zoetermeer 1996. Kees Waaijman, *Betekenis van de naam Jahwe*, Kampen 1984. Bijzonder belangrijk is Franz Rosenzweig, *Der Ewige*, in: Franz Rosenzweig, *Zweitromland. Kleine Schriften zu Glauben und Denken*, Der Mensch und sein Werk. Gesammelte Schriften, 3, Dordrecht / Boston / Lancaster 1984, 801 – 816. Een mooie pendant hiervan is Huub Oosterhuis en Piet Hoogeveen, *God is ieder ogenblik nieuw. Gesprekken met Edward Schillebeeckx*, Baarn 1982

*hun schreeuwen voor het aanschijn van hun drijvers heb ik gehoord
ja, ik ken⁷ hun smarten
ik daal af om hen te redden uit de hand van Egypte*

Voor de inhoudelijke bepaling van de godsnaam: hoe is Hij er dan wel bij? Dat wordt nog verborgen gehouden: daar horen we nog niets concreets over: dat zul je tot je verrassing nog zien! Het hele boek Exodus gaat daarover, de samenhang van Godsnaam en uittocht, de samenhang van Uittocht en Sinaï, en de oprichting van de tabernakel hoort daar ook bij!⁸ Hij is afgedaald: dat is de aard van zijn God zijn. Rosenzweig heeft van de Islam misschien een karikatuur gemaakt, toen hij zei: Allah is hoog gebleven, en ons stuurt hij een boek. Maar in gesprekken die ik momenteel voer met Moslemvrienden, merk ik dat Rosenzweig toch niet ver van de Islamitische waarheid zat; zij maken mij duidelijk: sinds de schepping zit Allah hoog op zijn troon. Allah daalt niet af. De God van Israël – en dat is zijn naam – daalt af om te bevrijden. Maar voor Hij kan bevrijden moet Hij eerst afdalen, en dat afdalen is een eigensoortige actie. Dat is werkelijk een afdalen in het dodenrijk, waar Israël in slavernij is. Het is een afdalen om nabij te zijn. Hij was nooit ver weg. Dat tweemaal ‘gezien’ in de Hebreeuwse tekst moet onze aandacht hebben. Hij heeft gezien hoe ze geslagen werden, en hun schreeuwen vanwege hun drijvers heeft Hij gehoord. Waarom deed Hij dan niks? Hij gaat nu wat doen. Waarom niet eerder? Dat blijven vragen waar ons denken in heel de openbaring van God in de geschiedenis tegen op loopt. Iwand heeft ons geleerd dat we op die vragen niet moeten stuk lopen, maar dat we verder moeten: waar geeft deze God in zijn anders zijn ten opzichte van de goden blijk dat Hij een nieuwe weg van bevrijding en hoop inslaat, en dat Hij ons daarin betreft.

Hier vinden we al de confrontatie die wezenlijk inherent is aan de theologia crucis. God komt in verzet tegen de slavernij die machten mensen aandoen. Hij komt in opstand en gaat het gevecht aan. Hij daalt in, in de ellende van zijn volk. Dat komt heel wezenlijk tot uitdrukking in de woorden: *Ik ken hun smarten*. Ik voel de pijn die mensen lijden. Ik heb er zelf deel aan, dat is kennen in ontmoeting, in omgang, ervaring. God midden in de pijn die mensen verduren. Dat is de diepte waarin God afdaalt. Hij laat zich betrekken in de worsteling van de geschiedenis, en scheidt daar zijn eigen geschiedenis. Een geschiedenis van afdalen en pijn lijden met mensen mee. Met als perspectief waar de naam voor staat: Ik zal er bij zijn zoals Ik er bij zal zijn.⁹ Hoe, daar heb je nog geen vermoeden van, maar dit afdalen en kennen van God heeft perspectief.

3. DE VERBORGENHEID VAN GOD IN JES. 45, 15

⁷ Hier wijk ik af van de NB: ergens weet van hebben is te informatief gedacht.

⁸ Franz Rosenzweig heeft laten zien (*Stern der Erlösung*, daarover later meer) dat de Hebreeuwse stam ‘-b-d (dienen) voor de uittocht en na de uittocht in Exodus wordt gebruikt, en wel in een tegengestelde betekenis: voor de uittocht is het harde slavernij, dienen totterdood, na de uittocht is het dienen van de God van bevrijding, om gemeenschap te stichten en gerechtigheid te doen: tsedaqah en sjaloom!

⁹ Vgl. Huub Oosterhuis en Alex van Heusden, *En dit zijn de namen. Het boek Exodus vertaald en van aantekeningen voorzien*, Amsterdam 2001, 21 (naar aanleiding van Exod. 3, 14): “De Hebreeuwse zinsbouw is moeilijk en raadselachtig. Mogelijk heeft de verteller bewust gekozen voor een vage zin, voor een naam die strikt genomen geen naam is, om Israëls God ongrijpbaar te maken; deze kan niet via magische trucs of uitgekiende rituelen worden gemanipuleerd. De zin ‘ik zal er zijn zoals ik er zal zijn’ kan worden opgevat als ‘er zijn’, als uitdrukking van een levende en blijvende aanwezigheid: ‘Ik was die ik was, ik ben die ik ben, ik zal zijn die ik zijn zal’.

Een bijzonder aspect van de theologia crucis is Gods verborgenheid. Daar hebben we misschien de meeste moeite mee, omdat we te vaak zijn dood gegooid met opmerkingen als: Gods wegen zijn hoger dan onze wegen, we moeten niet proberen het godsbestuur na te vorsen. Dat zijn inderdaad dooddoeners, die ons lam slaan, in plaats van in beweging brengen. Dat Gods wegen hoger zijn dan onze wegen, staat trouwens in Jes. 55, het afsluitende hoofdstuk van Jesaja de Trooster (Jes. 40 - 55). Dat wil zeggen dat wij van YHWH iets mogen verwachten aan nieuwe richting, dat wij dan niet kunnen bevroeden en vermoeden. Ik wil proberen duidelijk te maken dat deze tekst over Gods verborgenheid niet probeert ons lam te slaan, maar integendeel ons in beweging wil zetten om koppig er tegen in te gaan, en door te gaan op de weg van Gods geboden en beloften, op grond van zijn daden van bevrijding en hoop, ook en juist als de loop van de dingen ons alles bij de handen doet afbreken.

De heerlijkheid van God verbergt zich in de schande en vernedering van het kruis. Die verborgenheid van God komen we op veel plaatsen in het Oude Testament, denk aan psalmen waarin de dichter zich er over beklagt dat God zijn aangezicht verbergt. Op een heel pregnante en tegelijk wonderlijke manier komt de verborgenheid van God aan de orde in Jes. 25, 15

*voorwaar
Gij zijt een godheid die zich verbergt,-
Israëls God, bevrijder!*

Uitleggers¹⁰ wijzen er op dat dit vers moeilijk in de context te plaatsen is, en beschouwen het soms als een zwerfsteen, of als een glosse, willekeurige invoeging, bijvoorbeeld vanuit de derde Jesaja (zo Westermann).

Het rijmt ook niet in de tekst: een God die bevrijdt is toch niet verborgen? Die toont toch zijn bevrijdende daden?

De context is ook strijdig, zo lijkt het. Het gaat er om dat er iets verandert in de omstandigheden van de ballingen in Babel: in Perzië is Kores (wij kennen hem als Cyrus) op het toneel verschenen, de macht van Babylonië is voorbij, er gaat een nieuwe wind waaien. Zijn policy is om ballingen weer naar hun thuisland te doen gaan. Hoofdstuk 45 begint er mee dat YHWH zegt dat Hij deze Kores heeft verwekt, ja zelfs aangesteld tot Zijn gezalfde, Masjach. YHWH maakt deze Kores tot een instrument in zijn hand om zijn volk Israël te redden uit de ballingschap. Het lijkt wel of alles wat Kores doet bij voorbaat is gedekt door de beslissingen en het handelen van YHWH. De profeet breekt uit in exclamaties: *dauwt hemelen van omhoog, om gerechtigheid als wolkenmassa's te laten neerkomen, en laat de aarde zich openen om gerechtigheid als vrucht van bevrijding te laten voortbrengen.*¹¹ Dan worden alle mensen gewaarschuwd die zich willen verzetten tegen dit handelen van God. Het volgende gedeelte laat de volken allerlei vruchten van hun cultuur naar Israël brengen. Ze gaan zich onderwerpen aan Israël en aan de God van Israël. Ze gaan erkennen: alleen bij jou is God. En dan die raadselachtige woorden over Gods verborgenheid. Maar in de verzen daarop wordt gezegd dat Israël wordt bevrijd door YHWH, dat Hij de Schepper is van hemel en aarde, dat Hij de wereld heeft geschapen tot bewoning en niet tot een baaierd

¹⁰ Ik raadpleegde Christopher R. North, *The Second Isaiah. Introduction, translation and Commentary to Chapters XL – LV*, Oxford 1977⁴ (1964), A. Schoors, *Jesaja uit de grondtekst vertaald en uitgelegd*, Roermond 1972; Hans Jürgen Hermisson, *Deuterojesaja*, BKAT XI/2, Neukirchen – Vluyn 2003; Claus Westermann, *Das Buch Jesaja Kapitel 40 – 66*, ATD 19, Göttingen 1976

¹¹ Deze tekst heeft een pregnante plaats gekregen in de liturgie van de Catholica op zondag Rorate (vierde Advent) als antifoon bij de eerste Psalm, Ps. 19!

(tohuwabohu, hetzelfde woord als in Gen. 1, 2), dat Hij niet in het verborgene gesproken heeft, kortom, wat is die verborgenheid van God in dit vers?

Het antwoord zoek ik in dezelfde richting als de openbaring van de Godsnaam. Ik ben die Ik ben (er bij, Oosterhuis: Ik zal er zijn voor jou): dat is openbaring en verberging tegelijk. Openbaring en verborgenheid zijn geen tegenstellingen. Voor onze logica wel, maar de bijbel is net als de rabbijnse geschriften pré-logisch

(zoals Musaph – Andriessen heeft aangetoond) niet onlogisch, maar wel pré-logisch, niet geheel onderworpen aan de wetten van onze gangbare logica).¹²

De God die zich openbaart verbergt zich ook. En de God die zich verbergt openbaart zich ook. Soms is het ene accent aan de orde: de God die zich openbaart, verbergt zich ook. Soms is het andere accent aan de orde: de God die zich verbergt openbaart zich ook.

M.i. gaat het in Jes. 45, 15 om het eerste: de God die zich als Bevrijder openbaart, verbergt zich ook. Zeker is Hij het die Kores op het schild van de wereldpolitiek van die tijd heeft geheven. En het lijkt er op dat Hij zich geheel identificeert met alles wat Kores doet. Maar zo is het niet. Want waar slaan die woorden uit vs. 9 op: *Wee, wie twist met wie hem formeerde?* Kores wordt in de tweede Jesaja getekend als een instrument in de hand van YHWH, maar een massieve identificatie is dat niet. Als Kores tegen YHWH ingaat in zijn handelen, komt hij YHWH ook tegen in zijn gericht. Wat Kores doet aan machtige daden, kunnen we zien. dat staat uitgebreid in de kranten en de beelden ervan gaan de hele wereld over. Maar hoe YHWH daarin handelt, juist als Hij zijn volk bevrijdt, dat kunnen we niet aflezen aan de strooptochten van deze Kores. Dat God zich verbergt versta ik met Hermisson zo, dat dit handelen van God in een breder verband moet worden gezien, waarin Hij nog meer doet dan Israël verlossen. Dat meer is niet zichtbaar, maar het is er wel en Israël moet weten dat God bezig is uiteindelijk zijn rijk van vrede en recht te laten komen voor alle volken. De bevrijding van Israël uit ballingschap maakt daar deel vanuit, maar staat niet op zichzelf, staat in een breder verband van het handelen van YHWH.¹³ De verborgenheid van YHWH staat niet in kader van de ondoorzichtigheid van een 'albestuur', maar is eerder te vergelijken met een verzetsbeweging, die zijn kaarten niet meteen al volledig op tafel legt, omdat je moet rekenen met de onderdrukker die permanent op het vinkentouw zit.

We gaan het zo hebben over Habakuk, maar bij deze profeet zie je ook iets vergelijkbaars: We zitten dan een eeuw eerder. Habakuk ziet dat YHWH de Chaldeeën, dus de Babyloniërs doet opstaan. Onder de leiding van YHWH zijn ze schrikwekkend en verwoestend, maar zeer succesvol. Maar uiteindelijk worden ze afgeschilderd als misdadigers, criminelen. dat is ook een aspect van theologia crucis: YHWH maakt gebruik van criminelen, want Hij begeeft zich ook in de onderwereld. Dat is ook een aspect van zijn 'afdalen' (tot in het dodenrijk), dat Hij gebruik maakt van zijn ergste tegenstanders en die in dienst stelt van zijn eschatologische handelen. Hij stelt zijn doelen en maakt criminelen daaraan ondergeschikt. En als ze zich niet houden aan zijn doelen, dan velt Hij oordeel en analyseert Hij rechtvaardig het handelen van de Chaldeeën, en dan oordeelt Hij ook: *Zo maakt hij zich schuldig die van zijn kracht zijn god maakt*, (Hab. 1,11).

Terug naar Jes. 45, 15: Er is nog wel een andere verklaringmogelijkheid, en dat is dat er onder de joodse ballingen protest tegen was ontstaan, dat hun bevrijding op deze wijze tot stand komt, namelijk door Kores. Dat kan zijn, maar duidelijk is de tekst daar niet over.

In elk geval zegt deze tekst dat God handelt in de geschiedenis, tot bevrijding van zijn volk van ballingen, maar dat wij mensen dat nooit in handen krijgen, alsof wij kunnen beschikken over Gods leiding in de geschiedenis. Geloven in Gods leiding van de geschiedenis is – om met Paulus te spreken

¹² R.C. Musaph – Andriessen, *wat na de Tora kwam. Rabbijnse literatuur van Tora tot Kabbala*, Nijkerk 1973, 58.

¹³ Hermisson, 47, die het vooral ook vanuit eschatologisch perspectief ziet.

– een zaak van geloof en niet van aanschouwen. Mij lijkt dat dit de belangrijkste boodschap is van Jes. 45, 15 als het gaat over de verborgenheid van God.

4. NOCHTANS – DE WAUW COPULATIEF IN HAB. 3, 18; DAN. 3, 16 - 18

Een aspect van de theologia crucis is ook dat vasthouden aan YHWH en zijn woorden, zijn geboden en beloften gebeurt als de omstandigheden volstrekt uitzichtloos zijn. Vasthouden aan YHWH, ook als er van zijn kant geen garantie van redding (op korte termijn!) te verwachten is! Als de dood niet meer te ontkomen is, en er geen enkele verwachting meer is. De echo hiervan vinden we in de zaligsprekingen in Matteüs 5, maar de bron daarvan ligt hier: bij Habakuk en Daniel! Dan gebeurt geloven op hoop tegen hoop. We vinden het o.a. bij Habakuk.¹⁴ Bekend zijn de woorden waarmee de profetie eindigt.

*Al zal de vijgenboom niet bloeien
en komt aan de wijnstok geen gewas,
is wat de olijf ervan maakt mislukt
en heeft het veld niets te eten gemaakt,-
is het wolvee afgesneden van de kooi
en staat geen rund meer in de stallen,
toch zal ik juichen om YHWH,-
jubelen om de God die mij bevrijdt!*

Het boek Habakuk staat vol van oordelen en visioenen, en verraadt de tijd dat de Babyloniërs plunderend en verwoestend rond gingen in het Joodse land, toen Jojakim weigerde de hem opgelegde belasting te betalen. De profeet voorziet dat er een tijd kan komen dat er niks meer te eten is en dat er geen voorraden aangelegd kunnen worden, ja zelfs dat de dieren afgeslacht zijn. Het woordje *toch* in vers 18 is in het Hebreeuws een tamelijk kleine letter. Het is de letter wauw, die doorgaans ‘en’ betekent, maar ook als nader verklarend (dat wil zeggen) kan worden gebruikt, en ook als tegenstelling.

Middenin de ellende blijven uitzien naar God, wachten op zijn woord van bevrijding, en het niet opgeven. Elke spanning is uit de tekst weggehaald als Van der Woude in zijn commentaar daarvan zegt: “In plaats van geloofsaanvechting vinden wij in de laatste verzen een indrukwekkende belijdenis van geloofsvertrouwen.”¹⁵ Nee, zo kunnen we geloofsvertrouwen niet gladjes laten volgen op geloofsaanvechting. Geloofsvertrouwen wordt geschonken ook in de geloofsaanvechting. De aanvechting houdt niet op als het vertrouwen wordt geschonken en gewonnen. We kunnen niet zo gladjes over geloofsvertrouwen na geloofsaanvechting spreken als Van der Woude doet (met alle respect voor de waarde van zijn commentaar!). Je voelt de spanning van de tijd: de ballingschap nadert, en de legers van de vijand doen zich al gelden. Er zou weleens totaal geen levensmogelijkheden meer kunnen zijn. Wat blijft dan over? Habakuk laat zien dat hij weigert aan de wanhoop te worden prijsgegeven. Is het een strohalm waaraan hij zich vastgrijpt? Is dat nog het enige dat overblijft, dus dat dan maar? Nee, het is het aan alle kanten aangevochten geloof dat juist ook nu zegt wat er toe doet, waar het op staat (‘Quod res est’ – Luther – Iwand). Wat staat ons te doen als er niks meer te hopen is. Dan kun je niks anders dan uitzien naar Hem van wie alleen verlossing en nieuwe richting te verwachten is.

¹⁴ Geraadpleegd: Karl Elliger, *Die Propheten Nahum, Habakuk, Zephanja, Haggai, Sacharja, Maleachi*, ATD 25, Göttingen 1975. Lothar Peritt, *Die Propheten Nahum, Habakuk, Zephanja*, ATD 25, 1, Göttingen 2004; D. Deden, *De kleine profeten, uit de grondtekst vertaald en uitgelegd*, Roermond en Maaseik 1953

¹⁵ A.S. van der Woude, *Habakuk, Zephanja*, POT, Nijkerk 1978, 72, vgl. Karel Deurloo, *Schepping. Van Paulus tot Gen.esis*. Kleine bijbelse theologie, Deel IV, Kampen 2008, 62v.

Het alternatief is ondergaan in de wanhoop. Of meegezogen worden in het onrecht dat je ziet gebeuren. Habakuk ziet een derde weg. Vast houden aan de Naam, blijven uitzien naar Hem. Dat is ook blijven hopen. Niet deserteren, niet medeplichtig worden met machten die je land naar de ondergang slepen.

Deze tekst leg ik graag naast Dan. 3, 16 – 18. De context is dat de Babylonische koning Nevoechadnetsar een gouden beeld had opgericht van 30 meter in de hoogte, en dat hij bevel gaf aan alle gemeenschappen, natiën en talen om te komen naar de inwijding van het beeld. En als ze dan de stem van verschillende muziekinstrumenten horen, moeten ze neervallen en het gouden beeld aanbidden. Wie het niet doet zal midden in de brandende oven worden geworpen. Ze vallen allemaal neer, het hele terrein is het schouwspel van neergevallen mensen. Maar kijk daar: drie mannen staan recht overeind! Dat zal toch niet waar zijn? Weten ze wat ze riskeren? Hebben ze het laaiende vuur gezien van de oven die voor hen klaar staat om hen op te vreten?¹⁶ Drie joodse mannen, Sjadrach, Mesjag en Abeed Nego doen het niet. Ter verantwoording geroepen zeggen ze:

*wij vinden het niet nodig
u hierop een woord terug te geven;
als het moet
is onze God die wij vereren
bij machte ons te bevrijden;
uit de brandende vuuroven
en uit uw handen, o koning, bevrijdt hij;
en indien niet
dan zij het u bekend o koning,-
dat wij uw goden niet vereren
en het gouden beeld dat u hebt doen opstaan niet zullen aanbidden*

Dit is Israël te midden van de volken ten voeten uit. Het verzet tegen de goden als garanten van de bestaande orde vanuit de God die bevrijdt. Ook al moeten ze het bekopen met de dood, zij weigeren het beeld te aanbidden. Dat beeld als symbool van de macht van de koning van Babel. Dat gaan ze niet doen. Ook al is hun leven uitzichtloos geworden, ze weigeren de God van bevrijding en hoop in te ruilen tegen de God van de machtsusurpatie. Dit is muiterij, pure provocatie van de macht. Een strak volgehouden nee tegen al wat zich verheft tegen de God van bevrijding en hoop voor mensen.

Dat is theologia crucis pur sang. Het herinnert ons aan Jezus die tegenover zijn rechters getuigde voor waarheid en recht, vooral in het Johannesevangelie, denk aan de discussie met Pilatus. Het doet me denken aan Hans-Joachim Iwand in de tweede wereldoorlog, die als predikant van Dortmund zijn gemeente bij de les van het verzet hield en daarin theologia crucis beoefende. Iwand wist wat het in zijn tijd betekende wat Luther zei: theologus crucis dicit quod res est, waar het op staat. Iwand heeft dat vertaald in de tijd van het derde rijk.¹⁷ Wij zullen het voor vandaag mogen vertalen. Het nochtans van het geloof. Rosenzweig noemde dat 'die Trotzigkeit' van de joden. Franz Rosenzweig voert juist op dit punt de

¹⁶ Toespeling op het Hebreeuwse woord 'k-l: eten, verteren, opvreten, vgl. Exod. 3, 2; de Sinaidoorn werd niet verteerd, niet opgevreten door het vuur. Zal dat met de Joodse opstandelingen wel gebeuren?

¹⁷ Hans Joachim Iwand, *Theologia crucis*, NW 2, München 1966, 381-398, cf. G.C. den Hertog, *Bevrijdende kennis. De 'leer van de onvrije wil' in de theologie van Hans Joachim Iwand*, 's-Gravenhage z.j. (1989), 180 – 193; vgl. Jürgen Seim, *Hans Joachim Iwand, eine Biographie*, 2., durchgesehene und erweiterte Ausgabe, NWN, Gütersloh 1999, 133ff.

joodse stem in, in zijn briefwisseling met Eugen Rosenstock – Huessy (tweede helft 1916),¹⁸ en in zijn Stern (1921)¹⁹. Joden hebben niet meegedaan aan het mee bedijken²⁰ van de werkelijkheid, om op zeker te spelen en medeplichtig te worden aan het onrecht. Nee, het is tegen de stroom van de geschiedenis in blijven juichen in het enige dat in de wereld telt, Gods naam en gebod, zijn daden en beloften.

Dan weet Iwand dat theologia crucis niet mag verworden tot een ideologie van het kruis. Bij een ideologie gok je er op dat ooit bewaarheid waarin je gelooft. Of het nou gaat om het derde rijk of de heilsstaat, je gelooft in je ideologie. Theologia crucis kan alleen uitzien naar God en wachten op zijn woord van bevrijding, zijn gebod voor het handelen in de actualiteit. Daarom zal de gemeente vandaag nog steeds de zijde kiezen van wie in de verdrukking zijn gekomen, zal ze opkomen voor gerechtigheid in de wereld, zal ze het opnemen voor het behoud van de schepping, en zich verzetten tegen alle ideologieën en machten die mensen bedreigen. En zich verzetten tegen de goden van ook ons bestaande bestel, waar zoveel mensen het slachtoffer van worden. Ziende op het gebod, en blind voor de toekomst.

5. OOK NU! MIJN GETUIGE IN DE HEMEL. JOB 16

Op een heel pregnante manier komen we theologia crucis tegen in Job 16, een van de spannendste hoofdstukken van dit toch al spannende bijbelboek.²¹

God en het kwaad, hoe zit dat, en hoe zit dat in een enkel mensenleven?

We kennen het achtergrond verhaal: Satan, Gods grote tegenstander, loopt niettemin vrolijk in en uit in de hemelse hofhouding en neemt ook deel aan de juridische en ethische beraadslagingen die daar worden gehouden. ‘Heb je acht gegeven op mijn knecht Job?’ Heb je gezien dat hij mij vreest? Mwah, het zal wat. Geen wonder. Is er ooit iemand geweest die zo voorspoedig is? Zo rijk gezegend is met kinderen en rijkdom? Geen kunst om dan godvrezend te zijn.

En dan mag Satan hem alles af pakken. En je ziet dan dat hele gevecht met het kwaad als een gevecht om God, recht en oprechtheid.

Dat kaderverhaal zit meteen al vol met vragen. Gaat dat echt zo in de verhouding God en mensen: dat er een boze figuur op de achtergrond speelt? Zijn wij mensen een speelbal tussen God en de antimacht, en dient ons menselijke lijden om God te rechtvaardigen? Nee, zo trekt het verhaal zich niet terug in de hemelse hofhouding als achtergrond van onze schepselmatige leven in de geschiedenis. Die achtergrond wereld verdwijnt al snel in het verhaal, en we worden gefocust op wat daar gebeurt als geschiedenis. Daar gebeurt het dat mensen alles kwijt raken: hun bezittingen, en wie denkt niet aan overstromingen, rampen in grote steden; maar ook hun kinderen, jonge, veelbelovende kinderen, en wie van ons kent er niet iemand, en gezondheid, hoe dicht is het ons allemaal nabij. Dat is Job. Laten ze niet te snel zeggen dat Job geen historische figuur is. Natuurlijk is Job zoals hij in het verhaal voorkomt samenvattend, symbolisch. In de figuur van Job wordt als het ware samengevat

¹⁸ Franz Rosenzweig, *Der Mensch und sein Werk. Gesammelte Schriften*, 1. Briefe und Tagebücher, 1. Band 1900 – 1918, Den Haag 1979, 197 - 320

¹⁹ Franz Rosenzweig, *Der Mensch und sein Werk. Gesammelte Schriften*, 2 Der Stern der Erlösung, Den Haag 1976. Zie ook het boekje *Fries Leerhuis, 50 jaar Olterterperkring*, 1963 –m 2013, 25 - 27

²⁰ Rosenzweig: ‘Mitdeichen’

²¹ Arthur Weiser, *Das Buch Hiob*, ATD 13, Göttingen 1974 C. Epping O.F.M. en J.T. Nelis S.S.S., *Job uit de grondtekst vertaald*, Roermond 1968; A. van Selms, *Job* deel I, POTNijkerk 1982; idem, deel II, 1983; B. Jongeling, *Een Aramees boek Job*, uit de bibliotheek van Qumran, Exegetica, Amsterdam 1974; Th.H. Robinson und F. Horst, *Die zwölf kleinen Propheten*, Handbuch zum AT 14, Tübingen 1964

wat in de menselijke geschiedenis verspreid ligt. Maar herkenbaar is het allemaal: je zult je bezit maar verliezen. Alles wat je in jaren hebt opgebouwd, in een klap is het weg. Door natuurrampen, of beschietingen vanuit de lucht. Of je kinderen, je gezondheid. En God? Waar is God, wat doet God? Het kaderverhaal lijkt er een simpele weg mee te gaan: tja, gewoon een deal tussen God en de anti-macht. Op de achtergrond van ons menselijke lijden is daar het sinistere pokerspel? Nee, geen sinister pokerspel op de achtergrond, maar realiteit in de geschiedenis: wat er eigenlijk aan de hand is in de geschiedenis, onze geschiedenis. Het achtergrond verhaal van Job maakt duidelijk wat er werkelijk aan de hand is in onze geschiedenis: we worden besprongen door antimachten in de woestijn.²² In het gevecht tussen God en de antimachten weet Job niks van Satan, hij weet alleen van YHWH, en houdt er aan vast dat alleen Hij bevrijding en hoop zal wekken, juist ook nu! Het kaderverhaal lijkt zich even voort te zetten als de vrienden van Job op het toneel komen. Die houden allemaal hun zedenpreekjes met hun theodicee: zij proberen God te rechtvaardigen vanuit de goedheid en rechtvaardigheid van zijn bestuur, en wijzen Job er op dat hij toch maar eens bij zichzelf te rade moet gaan, welke steken hij heeft laten vallen. Maar het is niet helemaal waar dat het achtergrond verhaal hier wordt voortgezet. Wat is het kenmerkende in de redevoeringen van de vrienden? Ze zijn Job nabij gekomen. Ze hebben Job bezocht en hebben zeven dagen vol respect gezwegen. Maar toen zijn ze gaan praten, en toen waren ze Job niet meer nabij. Ze zijn op afstand van Job gaan staan, en als je eenmaal op afstand gaat staan van de lijdende mens, dan ben je niet meer betrokken. Ze hebben Job vanuit de hoogte beoordeeld. En daarin liggen ze in het verlengde van de vrouw van Job die gezegd heeft: zegen God en sterf (= zeg God vaarwel en leg de hand aan jezelf). En daarmee in het verlengde van het achtergrond verhaal: die vergadering van de hemelse hofhouding is toch echt een door Satan gemanipuleerde afstandelijke vergadering geworden. Op de vraag van God: heb je gezien mijn dienaar Job? antwoordt Satan door afstand te scheppen. God stelt aan de orde de werkelijkheid van Job, mijn dienaar, Hij vreest mij en laat dat in zijn daden ook uitkomen. In deze scene van de achtergrond mag je een weerspiegeling zien van wat Job later zeggen zal (hoofdstuk 31, bijvoorbeeld 16v.):

*Als ik ooit de bede der geringen heb afgeslagen,-
de ogen van een weduwe heb laten versmachten,
mijn bete broods alleen heb opgegeten,-
dat een wees daarvan niet kon eten.*

De vroomheid van Job bestond niet in het minst daarin, dat hij zijn rijkdom heeft gedeeld met de geringen. Satan stelt dat op afstand, en de vrienden van Job volgen hem in die afstandelijkheid. Daar komt Job tegen in verzet. In hoofdstuk 16 komt het bij Job tot een uitbarsting waarin zijn hele gevecht naar voren komt. Hij opent de aanval op zijn vrienden:

*Dergelijke dingen heb ik al vaak gehoord!,
jammerlijke vertroosters zijn jullie allemaal!
Is er geen einde aan woorden vol wind?*

Maar zijn klacht, zeg maar gerust aanklacht, geldt niet minder God zelf. Wat is hem allemaal overkomen? In welke ellende is hij gestort? Alles is hij kwijt, alles wat zijn leven uitmaakte, niet alleen zijn familie, zijn bezit, ook zijn solidariteit! En waar was God? Hij moet er bij geweest zijn. Heeft Hij hem dat niet allemaal zelf aangedaan? Wat is er dan nog te hopen?

²² Ik refereer hier aan J. van der Werf. *Afgaande op het koninkrijk*, Herinneringen aan -, artikelen, lezingen en een levensschets, 's-Gravenhage 1980, die zijn ziekte ervaring in het brede perspectief van de komst en de voorgang van Gods koninkrijk beschrijft, en van geen 'persoonlijk getuigenis' wil weten, vgl. M. den Dekker, *Architect van kerkenwerk*, ds Hans van der Werf 1926 – 1979, een biografie.

Heeft God hem soms verstoten? In die richting gingen zijn vrienden wel: denk er om, Job, er gebeurt niks buiten God om, en God is rechtvaardig in wat hij doet. In hoofdstuk 15 is het nog Elifaz die Job er voor waarschuwt dat hij moet oppassen dat hij zijn hand niet strekt tegen de Almachtige. Job moet terugkeren van de waan dat hij een rechtvaardige was. Dat eindigt zo:

*Want de samensholing van de losbol
blijft onvruchtbaar,-
en vuur
zal verteren de tenten van het smeergeld.
Ze gaan zwanger van onheil
en baren ellende,-
hun schoot kweekt bedrog!*

Herkennen we hierin onze eigen pastorale gesprekken, als gemeenteleden en ambtsdragers? Op dit punt springt Job er in met zijn grote nee tegen zijn vrienden. Wat Job doet is niet zijn hand strekken tegen de Almachtige, maar hij formuleert wel een aanklacht. Vers 9 en 11:

*Zijn toorn heeft mij verscheurd en bestookt,
hij heeft tegen mij geknarst met zijn tanden,-
mijn benauwer scherpt zijn ogen tegen mij.*

...

*God heeft mij uitgeleverd aan een schurk,-
in handen van boosdoeners mij gestort.
In vrede was ik, maar hij heeft me opgejaagd,
me bij de nek gegrepen en neergesmaakt,-*

Dat gaat ver, maar zo ver gaat het in de verhouding tussen God en een mens in de Schriften van Israël. We moeten niet als de vrienden van Job op een afstand gaan staan en zeggen: nou Job, nu ga je wel te ver. Mag je dat zomaar over God zeggen? We zien hier een mens in zijn worsteling met God,²³ terwijl hij vasthoudt aan diezelfde God, zoals het ook herkenbaar wordt in het kruis van Jezus, als Hij zich beklagt over de godverlatenheid waarin Hij is gestort. Maar met de psalmdichter zegt Jezus aan het kruis wel: mijn God. Vasthouden aan God in de god verlatenheid. Vasthouden aan een God die je niet begrijpt. Vasthouden aan waar deze God mee bezig is, ook al kom je in protest. De klacht van de god verlatenheid is immers geen informatieve vraag. De waarom vraag is uiting van protest.

Al onze dogmatische goudschaaltjes gaan er aan. Neem serieus wat een mens in zijn worsteling met God allemaal zegt. Dat is niet zomaar een spreken vanuit ervaring, die altijd persoonlijk en dus eenzijdige gekleurd is. Nee, dat is het gevecht dat Job, en vertaal door: dat jij voert in omstandigheden die niet subjectief zijn. Jouw aanvechtingen zijn net als die van Job ook door je omstandigheden bepaald. Heel objectief. Luther wist: de aanvechting komt van buiten. Dat zijn niet mijn persoonlijke gevoelens en ervaringen, dat is geen onschuldig binnenbrandje. Die gaan vanzelf weer over. Wel of niet door psychiatrische tussenkomst. Je gooit geen inktpot naar jouw innerlijk, jouw binnenbrandje. Luther gooide een inktpot!

Wat Job overkomt – en dat heeft alles te maken met die inktpot van Luther – is de vandaag bittere armoede, dat ze alles kwijt raken, dat ze getroffen worden in hun kinderen. Dan mag je, nee, dan moet je God ter verantwoording roepen, zoals joden dat ook hebben gedaan ten

²³ Vgl. de inaugurele oratie van M.A. Beek, 1946 te Amsterdam *Het twistgesprek van de mens met zijn God. Een paragraaf uit de godsdienst van Israël*, Assen 1946, zoals opgenomen in *fries leerhuis, Olfertperkring*, cursusjaar 2014 – 2015 leeswijzer A, 24 - 29

aanzien van Auschwitz. Denk aan de indrukwekkende brief van Jossel Rakover in Warschau 1943, vlak voor hij werd dood geschoten. De bijbelse God rekent er op dat wij Hem betrekken in onze radeloosheid. Daarin wil Hij gaan staan, en spreken en handelen tot bevrijding, ook vandaag. Pastoraal luistert het hier nauw. Bij zulke getuigenissen moet je gepaste afstand nemen, uit eerbied voor het geheim van wat er gebeurt tussen God en de ziel. En betrokken luisteren. Luisterend deelnemen aan het gevecht, de aanvechting. We luisteren verder naar Job. Hij is in een woordgevecht met zijn vrienden, maar dit woordgevecht wordt een gevecht met God zelf. Middenin de jammerklacht klinkt opeens:

*O aarde, verberg mijn bloed niet,-
en laat er geen rustplaats zijn voor mijn schreeuwen!
Zelfs nu: zie, in de hemel is mijn getuige,-
mijn verdediger in de hoge!
Nu mijn metgezellen mij bespotten,-
is het tot God
dat mijn oog schreit.
Laat toch iemand voor een vent pleiten bij God
als een mensenzoon voor zijn metgezel.*

*O aarde, verberg*²⁴ *mijn bloed niet.* Het is de echo van Genesis 4, 10 als God tot Kaïn zegt: het bloed van uw broeder Abel roept tot Mij vanaf de aardbodem. Dat is waar Job om schreeuwt. Nog even en ik ben er niet meer. Is er een haan die kraait naar het bloed dat ik onschuldig heb vergoten? Zal de aarde mijn bloed verbergen als het schreeuwt om recht? Laat er geen rustplaats zijn voor mijn schreeuwen. Laat mijn schreeuwen om recht niet verstommen, breng mij niet tot rust als ik schreeuwen moet van pijn en ontzetting. Maar zelfs nu: nu mijn vrienden aan alle kanten beweren dat er een zinvolle oorzaak voor mijn lijden is, nu ik voel dat God zich als een benaauer tegenover mij opstelt, nu ik God ook tegen heb, zelfs nu – waar vind ik hulp? Waar vind ik recht? In de hemel is mijn getuige. In de hemel, volgens Deurloo de operatiebasis van waaruit God op aarde zijn bevrijding werkt. De operatiebasis voor zijn guerrilla tegen het onrecht en de pijn. God, die mij op de grond heeft gesmeten, uiteindelijk is Hij het en geen ander die voor mijn zaak zal opkomen, die mij recht doet. Al bespotten mij mijn vrienden – laten ze hun goddelijke gang maar gaan, het enige dat ik kan doen in deze moordende situatie is dat ik mij vastklem aan de God van het recht, Hij die recht zal doen aan mijn lijden. Dat is vluchten van de God die mij verwerpt tot de God die het voor mij opneemt. Ik denk aan Luther met zijn onderscheid tussen de geopenbaarde God, die zich in Jezus Christus als genadevolle en rechtvaardigende God openbaart, en de verborgen God, die mij tegen komt via de wet in het vreemde werk van zijn toorn. Het is niet hetzelfde. Het is heel spannend bij Luther. Maar Job is nog spannender, omdat Job niet door de middeleeuwse hoog scholastiek is doorgedaan. En minder systematisch doordacht: hij staat in de worsteling: wat hem overkomt, daar zit God achter, Hij zit er in, Hij doet daarin mee, en dat zal toch niet waar zijn,²⁵ Job beroept zich op God tegen God! Het slot van het boek Job stelt voor vragen. Kunnen de kinderen die Job opnieuw krijgt compenseren wie hij verloren heeft? Natuurlijk niet. De littekens van het lijden blijven. Maar wat helemaal niet kan is, dat Job in zijn lijden blijft en daar zonder perspectief in blijft steken. Vasthouden aan God tegen God, dat is theologia crucis pur sang. Vasthouden aan

²⁴ Van Selms, I, 147: “Als het bloed niet door de aarde bedekt wordt, blijft het roepen om wraak, vgl. Gen. 4, 10 en Openb. 6, 9 – 11.”

²⁵ ik versta het vloeken en bidden van Ter Schegget als een echo van Job, vgl. E.D.J. de Jongh, *Vloeken en bidden om ween nieuwe aarde. De dagen van Bert ter Schegget*, Hilversum 2010.

God, worstelen met God, totdat Hij zich openbaart en een begaanbare weg opent waar door een lichtstraal van recht en leven, hoop, zich aftekent. Die weg gaan is de weg van de theologus crucis die geleerd heeft te zeggen waar het op staat.

6. HET OUDE TESTAMENT ALS THEOLOGIA CRUCIS

Er zijn nog veel teksten te bespreken. We kunnen denken aan de weg van Jozef²⁶ en David.²⁷ Laatstgenoemde heeft een treurlied gedicht op de dood van Saul en zijn zeer geliefde Jonathan: hoe zijn de helden gevallen (2 Sam. 1). Denk aan de schoondochter van hogepriester Eli. Als de ark door de Filistijnen is buitgemaakt, de beide zonen van Eli sneuvelen, ook haar man, en noemt hem: Ikabod, weg is de eer / heerlijkheid uit Israël.²⁸ Daar is ook de heerlijkheid Gods mee bedoeld. Denk aan de manier waarop Jeremia de dood van Rachel bij de geboorte van Benjamin creatief verwerkt: Rachel weent om haar kinderen, zij weigert zich te laten troosten, omdat ze niet meer zijn.²⁹ Denk aan de psalmen, waarin Gods heerlijkheid onder de schijn van het tegendeel wordt bezongen in bittere klachten. waar is nu jouw God? En natuurlijk Psalm 22 die begint met het ergste wat een mens kan zeggen: mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten? Een psalm die zijn heftige echo krijgt in de klacht van de middelste kruiseling, Jezus Christus.³⁰

Hopen op God midden de afbraak, als er niks meer te verwachten is, als mensen hun getuigenis voor waarheid en recht met de dood moeten bekopen. Vasthouden aan deze God in zijn anders zijn, zoals Hij dat heeft toevertrouwd aan Israël te midden van de volken. Dat is de goden van onze wereld weerstaan, de macht van het geld (de godheid Mammon), de macht van eer, erotiek, de macht van macht en wraakzucht. Een nieuwe weg inslaan en niet verder gaan op de weg van represailles, dat is de praktische zin van de theologia crucis ook na de bloedige incidenten van onze tijd, de Islamitische Staat, Charlie, toenemende vreemdelingenhaat, opnieuw opkomend antisemitisme.

Ps. 51, een boetpsalm, wijst ook de weg van de theologia crucis op een praktische manier: we kunnen ook niet vasthouden aan ons eigen gelijk en onze onschuld. Zo onschuldig zijn we niet. Mijn zonde staat bestendig voor mij: bij David op zijn manier, bij ons op een andere, concrete manier: mijn zonde is uit mijzelf getreden en stelt zich nu beschuldigend op tegenover mij en wijst met de vinger: jij bent die man.

Er is voor ons geen andere weg dan de weg van de theologia crucis. Waarin we vasthouden aan God tegen de goden van onze eeuw.³¹ Waarin we vasthouden aan de daden, beloften en geboden van God, ook als we geen succes mogen verwachten. Want God is niet buiten onze geschiedenis gebleven. God is in onze geschiedenis afgedaald, heeft er deel aan genomen, heeft er in zijn 'zelf' diep onder geleden, en heeft het lijden en de dood daarvan in zichzelf

²⁶ Vgl. D.J. Kohlbrugge, J. van der Werf, *De ware Jozef*, Nijkerk 1973; The L. Hetteema, *Reading for good. Narrative Theology and Ethics in the Joseph Story of Ricoeurs Hermeneutics*, Kampen 1996; Piet van Midden, *Van ver halen. Een verhaal achter de bijbelverhalen*, 2005, 50 - 57

²⁷ Cf. Bettine Siertsema (red.), *Er was eens een koning. David voor altijd*, Kampen 1999; Karel Deurloo e.a., *Koning en tempel*, Kleine Bijbelse Theologie deel II, Kampen 2004, 68 - 168

²⁸ Cf. Karel Deurloo, *Onze lieve vrouwe baart een zoon*, Keine bijbelse Theologie, deel III, Kampen 2006, 61vv.

²⁹ Vgl. Deurloo, *Onze lieve vrouwe*, 121v.

³⁰ Cf. hierover: P. Beentjes e.a., *Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?* Een interdisciplinaire bundel over psalm 22, 1997

³¹ Dat hier de 'hot items' van de 19de en de 21ste eeuw volstrekt samen komen bewijst de brochure van J. Hovius, *Isaac da Costa's bezwaren tegen de geest der eeuw*, Willem de Zwijgerstichting, 's-Gravenhage 1973

opgenomen. We herinneren ons Dietrich Bonhoeffer,³² Martin Luther King, Romero, en al die velen die tot op de dag van vandaag slachtoffer zijn geworden van hun getuigenis voor waarheid en recht.

We hebben geen keus. De goden van onze wereld slepen die wereld langzaam maar zeker naar een ondergang waar onze kinderen en kleinkinderen veel meer last van zullen ondervinden dan wij kunnen vermoeden.

De hele discussie over het bestaan van God is een verwarde en verwarrende discussie, omdat met de bijbelse God ook alle wezenlijke noties op het spel staan als het recht van de liefde, menselijke verbondenheid, menselijkheid als verbondenheid. Verbondenheid is wel heel iets anders dan 'poldermodel'. Het poldermodel van paarse of semi paarse kabinetten probeert te verhullen dat er diep in de samenleving een geschiedenis aan de gang is waarin het juist gaat om de vraag: recht en vrede als door ons afgedwongen vanwege onze voorwaarden, of: recht en vrede op basis van menselijke verbondenheid op basis van het recht dat aan Gods liefde ontspringt. Het recht dat aan Gods liefde ontspringt is een recht dat daaraan ontspringt dat God zich laat wegdrukken uit deze wereld tot op het kruis, zoals de variant van de theologia crucis bij Bonhoeffer laat zien.

Vasthouden aan deze God in zijn anders zijn ten opzichte van de goden. als het moet tegenover God, zoals bij Job. Vasthouden aan God en zijn wil, al is zijn gang door de tijd soms raadselachtig, onbegrijpelijk en niet te rechtvaardigen. Uiteindelijk geldt het YHWH èchad uit Deuteronomium 6, 4: Hij is één, hij is niet twee: aan de ene kant dit maar aan de andere kant toch ook dat. Nee, zijn eenheid houdt in dat Hij bij alles wat Hij wil en doet slechts uit is op de bevrijding van mensen uit slavernij en onrecht, en bestemd voor zijn sjalom.

Theologia crucis leert ons dat we niet zomaar in God geloven, maar dat geloven in deze God inhoudt dat we de goden als garanten van het bestaande hebben afgezworen, zoals de vrienden van Daniël.

Het alternatief is resignatie of wanhoop. In beide gevallen hebben we ons bij het bestaande neergelegd. Theologia crucis leert ons dat zulks nimmer een optie is.

Op hoop tegen hoop. Trotzig, vanuit het koppige bijbelse '*en toch*'.³³

Theologia crucis is daarom verzetstheologie, en de vroegste vorm kom ik tegen in Gen. 4, 26: *toen begon men de naam van YHWH te roepen*. Uitroepen, proclameren, als provocatie tegen de geweldsideologie van Lamech. Maar net als in Psalm 130, 1 (*uit de diepte roep ik tot U*) heeft roepen drie noties in zich: het is aanroepen als een zich wenden tot. Het is ook uitroepen als een protesterend uitroepen. Abraham zal dat later ook doen als hij in het land is en een altaar bouwen. Het is ook: erbij roepen. Wees hier aanwezig, met uw kracht en zegen, want het is hier niet te harden.

Theologia crucis als een manier van leven is leven vanuit het woord van de sprekende God in onze actualiteit, en daarin volharden. Niet meedoen met het bedijken van de bestaande orde (Franz Rosenzweig), maar zoeken naar plekken waar het breekijzer van Gods gerechtigheid een hefboom onder onrecht is in onze wereld is, en een richtingwijzer naar nieuwe toekomst. De God die zich verbergt baant nieuwe wegen. Leer mij uw weg, bidt een dichter (bijvoorbeeld Ps. 25), en dat is de weg die ik mag gaan, omdat Hij die weg voor mij

³² Over de theologia crucis bij Bonhoeffer o.a. Eberhard Bethge, *Dietrich Bonhoeffer, Eine Biographie*, 969ff. (tegen de achtergrond van zijn begrip van 'die mündig gewordene Welt'), vgl. K. Sierink, *Pastoraat als wegbereiding*, De betekenis van Dietrich Bonhoeffer voor het pastoraat, Kampen 1986, 107 – 110, 127 – 130, 156v.

³³ Vgl. ook 2 Tim. 2, 19

gebaand heeft, door die als eerste te gaan. Ook toen wij het benauwd hadden onder zijn verborgenheid en afwezigheid.³⁴

7. HET GEBED VAN JOSSEL RAKOVER

Ik eindig met het gebed van Jessel Rakover. De tekst is gevonden, opgevouwen in een fles, vlak na de oorlog bij het puinruimen van het joodse getto in Warschau. Geschreven in 1943, vlak voor zijn executie door de Nazi's (zijn vrouw en kinderen waren al eerder vermoord).

Ik ben er trots op een jood te zijn, niet ondanks alles wat de wereld mij aandoet, maar juist om al datgene wat de wereld mij aandoet.

Ik ben er trots op een jood te zijn, omdat het een 'kunst' is een jood te zijn, omdat het moeilijk is een jood te zijn.

Ik geloof dat een jood-zijn betekent: vechten, eeuwig tegen de aanstormende, misdadige stroom in zwemmen.

Ik ben gelukkig te horen bij het ongelukkigste volk ter wereld, wiens leer de verhevenste en schoonste van alle wetten en zedelijke beginselen behelst.

Ik geloof in U, God van Israël, zelfs al hebt Gij alles in het werk gesteld mij niet langer in U te doen geloven.

Ik geloof in uw wetten, zelfs al kan ik uw bestuur niet goedkeuren.

Mijn verhouding tot U is niet die van een slaaf tot zijn meester, maar eerder van een leerling tot zijn leermeester.

Ik buig mijn hoofd voor uw grootheid, maar zal de zweep niet kussen, waarmee Gij mij treft.

U zegt misschien dat wij hebben gezondigd? Ook dat kan ik begrijpen.

Maar ik zou toch graag van U willen weten: is er één zonde op de wereld, die de straf verdient, zoals wij die hebben gekregen?

U voert aan dat U het onze vijanden zult vergelden? Daarvan ben ik overtuigd. Vergelden zonder genade? Ook daaraan twijfel ik niet.

Maar ik zou toch van U willen weten: is er één straf ter wereld, die de misdaden tegen ons begaan vermag te vergelden?

Ik zou U willen zeggen dat op dit ogenblik, meer nog dan in enige voorgaande periode van onze eeuwige doodsstrijd, wij, wij, de gefolterden, de vernederden, de levend begravenen, de levend verbranden, de beledigden, de bespotten, wij, vermoord bij miljoenen, wij het recht hebben om te weten: tot hoe lang laat Gij dit toe?

Vergeef hen, die uw naam hebben ontheiligd, die andere goden hebben aanbeden, die onverschillig werden tegenover U.

U hebt hen zo zwaar gekastijd, dat zij niet langer geloven dat U hun vader bent, omdat U niet de God kunt zijn van diegenen, wier daden de meest gruwelijke uitingen zijn van goddeloosheid.

Als U niet mijn God bent, wiens God bent U dan? De god van de moordenaars?

Ik zegen en verheerlijk U, echter louter en alleen omdat Gij bestaat, om uw ontzagwekkende grootheid.

³⁴ Bijzonder instructief hierover in het Nederlandse taalgebied: B.J. Oosterhof, *De afwezigheid Gods in het Oude Testament*, Apeldoornse Studies 1, Kampen 1971; te hopen is dat deze studie een herdruk krijgt, analoog of digitaal.

Hoogstens een uur nog zal het duren voor ik zal verzameld zijn met de rest van mijn gezin en met de miljoenen andere getroffenen van mijn volk in die betere wereld, waar geen twijfel meer zal bestaan.

Ik sterf in vrede, maar niet tevreden; vervolgd, maar niet geknecht; verbitterd, maar niet cynisch; een gelovige, maar geen smekeling; een man die God lief heeft, maar niet op alles ja en amen zegt.

Ik heb God gevolgd, zelfs wanneer Hij mij verstootte. Ik heb zijn geboden nagevolgd, zelfs wanneer Hij me er voor sloeg.

Ik heb Hem lief gehad en ik beminden Hem, zelfs wanneer Hij mij neerwierp ter aarde, mij folterde tot de dood, mij maakte tot voorwerp van schande en bespotting.

En dit zijn mijn laatste woorden tot U, mijn toornige God: het zal U allemaal niet baten.

U hebt alles gedaan om mijn geloof in U te beschamen, maar ik sterf precies zoals ik geleefd heb, roepend:

Sjma Jisroël, hoor Israël,

De Heer is onze God,

God is één.

In uw handen, o God, beveel ik mijn geest.